

EFEKTY PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH W 2013 ROKU

Grażyna Nachtman

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie
Dyrektor instytutu: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: gospodarstwo ekologiczne, rachunkowość rolna FADN, efektywność produkcji ekologicznej, dochodowość gospodarstw ekologicznych, produktywność ziemi, wsparcie finansowe gospodarstw ekologicznych, ekologiczny system produkcji

Key words: organic farms, agricultural accountancy FADN, efficiency of organic production, profitability of organic farms, land productivity, financial support of organic farms, organic farming system

S y n o p s i s. W Polsce wśród gospodarstw ekologicznych tylko około 2/3 stanowią jednostki prowadzące produkcję wyłącznie w systemie ekologicznym. Pozostałe gospodarstwa ekologiczne prowadzą także produkcję w systemie konwencjonalnym. Opracowanie obejmuje sytuację produkcyjno-ekonomiczną gospodarstw stosujących wyłącznie ekologiczne metody produkcji, które były zlokalizowane w ośmiu województwach. Gospodarstwa charakteryzowały się niską wielkością ekonomiczną i niskimi zasobami ziemi przy stosunkowo wysokich zasobach pracy, ale cechowały się zróżnicowaniem kierunków produkcji. Gospodarstwa większe obszarowo z województwa dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego skupiły się na chowie zwierząt trawożernych, uprawie roślin pastewnych i zbóż, natomiast w pozostałych województwach (lubelskim, mazowieckim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim, podlaskim) zakres działalności produkcyjnych był szerszy, w tym wzbogacony o produkcję warzyw i owoców. Działalność operacyjna większości tych gospodarstw była nieopłacalna i tylko dzięki dopłatom mogły one funkcjonować.

WSTĘP

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się spowolnienie przekształcania gospodarstw z konwencjonalnych na ekologiczne. Z danych statystycznych zgromadzonych w bazie Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (IJHAR-S) wynika, że w roku 2014 ogólna powierzchnia użytków rolnych (UR) pod uprawami ekologicznymi zmniejszyła się o około 2%, a liczba gospodarstw ekologicznych o 7% w stosunku do 2013 roku [www.ijhar-s.gov.pl]. Spadek liczby gospodarstw dotyczył niemal wszystkich województw, a wyjątkiem były podlaskie i warmińsko-mazurskie. Zmniejszyła się przede wszystkim liczba gospodarstw najmniejszych obszarowo. Tendencja ta może wynikać z pogarszającej się sytuacji ekonomicznej tych gospodarstw i konieczności koncentracji produkcji. Takie zjawisko obserwuje się w gospodarstwach ekologicznych prowadzących rachunkowość w systemie Polski FADN, w których dochód coraz częściej zależy od po-

zyskanych dopłat i dotacji. Wiele badań dowodzi, że produkcja ekologiczna jest na ogół mniej wydajna w odniesieniu do czynników produkcji [Runowski 2012], mniej opłacalna niż konwencjonalna [Nachtman 2010], a przy tym bardziej pracochłonna [Wrzaszcz, Zegar 2014, Runowski 2012]. Warto też dodać, że część polskich gospodarstw ekologicznych to podmioty stosujące jednocześnie ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji. W 2013 roku w ogólnej liczbie gospodarstw ekologicznych takie jednostki stanowiły 32,8%, a w 2014 roku aż 39,4% wszystkich gospodarstw ekologicznych [Raport... 2015]. Z badań wynika, że sytuacja ekonomiczna takich gospodarstw jest znacznie lepsza niż gospodarstw, których działalność jest oparta wyłącznie na systemie ekologicznym. Trzeba zauważyć, że nie zawsze stosują się one do ścisłych rygorów obowiązujących w rolnictwie ekologicznym, często w części ekologicznej gospodarstwa prowadzona jest wyłącznie produkcja roślinna (użytki zielone, zboża) [Nachtman 2015]. Obniża to ich wiarygodność nie tylko co do jakości wytwarzanych produktów ekologicznych, ale także pozytywnego oddziaływania na środowisko naturalne. Warto też wspomnieć, że w dyskusji nad projektem zmian rozporządzenia 834/2007¹ były naciski opinii publicznej, by takie gospodarstwa łączące ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji wyeliminować z systemu ekologicznego.

W kontekście przyszłości rolnictwa ekologicznego ważne jest pytanie o kondycję ekonomiczną polskich gospodarstw ekologicznych, przede wszystkim tych, które realizują działalność rolniczą w 100% w systemie ekologicznym. Celem pracy jest ocena sytuacji produkcyjno-ekonomicznej takich gospodarstw. W opracowaniu skupiono się na wynikach gospodarstw w ujęciu wojewódzkim, głównie na określeniu efektywności i dochodowości produkcji oraz znaczeniu dopłat w kształtowaniu poziomu wyników ekonomicznych.

MATERIAŁ I METODA

Źródłem danych były indywidualne certyfikowane gospodarstwa ekologiczne, prowadzące rachunkowość w systemie FADN w roku 2013. Łączna ich liczba w próbie Polskiego FADN wynosiła 301 w tymże roku, przy czym w niektórych województwach występowało mniej niż 15 gospodarstw. W związku z tym, zgodnie z obowiązującymi zasadami w FADN, nie można publikować dla nich wyników. W rezultacie badaniem objęto gospodarstwa z ośmiu województw. Siedem z nich to województwa wschodniej części Polski (lubelskie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie); część zachodnią kraju reprezentowało województwo dolnośląskie. Łącznie badaniem objęto 236 gospodarstw, przy czym w województwach ich liczba wahała się od 18 (podkarpackie) do 37 (świętokrzyskie), co szczegółowo przedstawia tabela 1. Wyniki zestawiono w tabelach w postaci średnich arytmetycznych dla badanej zbiorowości. Nie mają one charakteru reprezentatywności dla pola obserwacji Polskiego FADN, a tym bardziej dla ogółu gospodarstw ekologicznych w Polsce, natomiast stanowią wartościowy materiał poznawczy.

¹ Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych [Dz.Urz. UE L 189 z 20.07.2007, z późn. zm.].

POTENCJAŁ PRODUKCYJNY ORAZ ORGANIZACJA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

Wspólną cechą badanych gospodarstwa była dość niska wielkość ekonomiczna (od 15 794 do 25 543 euro SO²), lokująca je w klasie gospodarstw małych według klasyfikacji ES6 obowiązującej w Unii Europejskiej (tab. 1.) [Goraj i in. 2012a, b]. Gospodarstwa różniły się organizacją produkcji, co jest zbieżne ze spostrzeżeniami Henryka Runowskiego, który wskazał, że gospodarstwa powinny być odmiennie zorganizowane w zależności od posiadanych zasobów czynników produkcji [Runowski 2012]. Różnice w zasobach ziemi między gospodarstwami poszczególnych województw były około dwukrotne. Najmniejsze obszarowo były gospodarstwa w województwie małopolskim i świętokrzyskim (około 15-16 ha UR) i one dysponowały największymi zasobami pracy w przeliczeniu na jednostkę ziemi (około 11 AWU³/100 ha UR). Gospodarstwa największe obszarowo znajdowały się w województwach dolnośląskim i warmińsko-mazurskim (około 34-35 ha) i z kolei ich zasoby pracy były najniższe (niepełna 5 AWU/100 ha UR). Niskie zasoby pracy, wysoki udział upraw pastewnych w UR (74-77%) uwarunkowały nastawienie się tych gospodarstw na chów zwierząt trawożernych. Równie wysoki udział upraw pastewnych był w województwie małopolskim (70,2%), nieco mniejszy w podkarpackim (67,3%) i podlaskim (58%) – tabela 1.

Drugie miejsce w strukturze UR zajmowały zboża (17-27%). Udział zbóż był wyższy w województwach lubelskim i mazowieckim (po około 50%). Gospodarstwa województwa mazowieckiego ponadto wyróżniały się najwyższym spośród wszystkich województw udziałem pozostałych upraw polowych (18,6%), znaczny był też udział sadów (8,1% UR). Pod sady najwięcej UR przeznaczono w województwie świętokrzyskim (prawie 10%). Natomiast gospodarstwa województwa lubelskiego były wiodące pod względem udziału uprawy warzyw i truskawek w UR (10,3%). Zatem produkcja ekologiczna w badanych gospodarstwach była zróżnicowana i w zależności od zasobów środków produkcji istniało pewne jej ukierunkowanie. Produkcja warzyw i owoców była domeną gospodarstw województw lubelskiego, mazowieckiego i świętokrzyskiego. Rangę uprawy warzyw i owoców w rozdrobnionych gospodarstwach ekologicznych województw lubelskiego i podkarpackiego podkreślali inni badacze [Kwiatkowski i in. 2013]. Nie odnotowano tych upraw w województwach dolnośląskim i warmińsko-mazurskim, w których z kolei wystąpiła koncentracja produkcji żywca wołowego i mleka krowiego – na takie ukierunkowanie produkcji istotnie wpłynęły zapewne względnie niskie zasoby pracy. Produkcja mleczna była też podstawową działalnością w gospodarstwach województw małopolskiego i podkarpackiego, w województwie podlaskim skupiono się na chowie bydła, a poza roślinami pastewnymi uprawiano zboża i pozostałe polowe.

Przypadek analizowanych gospodarstw ekologicznych wskazuje na specyfikę upraw pastewnych – aż w siedmiu województwach ich większość (60-87%) stanowiły trwałe użytki zielone (TUZ), co szczegółowo przedstawiono w tabeli 1. Najmniejszy udział TUZ

² Standardowa produkcja (SO) jest to średnia z 5 lat wartość produkcji określonej działalności produkcji roślinnej lub zwierzęcej uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych. Dla roku 2013 wielkość ekonomiczna gospodarstw była ustalana na podstawie współczynników SO „2007”, dla obliczenia wielkości ekonomicznej w walucie polskiej obowiązujący kurs (ustalany przez EUROSTAT) 1 euro dla SO „2007” ma równowartość 3,90916 zł.

³ Według metodyki FADN, nakłady pracy stanowią całkowity nakład pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego i wyrażone są w osobach pełnozatrudnionych AWU (ang. *Annual Work Unit*). Od roku 2011 jednostka AWU to równowartość 2120 godzin.

Tabela 1. Organizacja produkcji w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Województwa									
	dolno-śląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	śląskie	świętokrzyskie
Liczba gospodarstw	21	30	34	27	18	34	37	35	23	37
Wielkość ekonomiczna [euro SO]	23 769	24 102	15 794	21 975	20 020	19 610	17 783	25 543	4,63	11,45
Zasoby pracy [AWU/100 ha UR]	34,7	26,5	15,4	21,3	28,6	25,6	15,7	34,1	70,5	79,0
Powierzchnia użytków rolnych (UR) [ha]	70,5	85,3	46,8	73,8	72,4	82,7	79,0	77,4	20,4	35,3
UR własnych	20,4	52,4	20,8	49,0	18,3	27,0	35,3	17,2	1,9	9,0
zboż	0,1	10,3	0,8	1,9	0,0	0,1	4,5	0,0	0,0	0,0
pozostałych upraw polowych*	0,0	4,4	4,9	8,1	3,8	3,4	9,7	0,0	74,1	39,7
warzyw, truskawek	50,4	65,6	55,8	65,2	31,8	44,8	51,6	24,3	35,0	14,1
sadów	80,9	86,9	82,9	81,4	59,1	62,6	75,7	38,2	15,37	6,55
w upraw pastewnych	7,9	12,7	60,6	20,9	53,3	16,6	34,3	37,7	71,0	28,7
Udział zbóż w gruntach ornych [%]	3,1	32,1	23,3	33,0	39,5	57,5	28,7	51,2	2,3	13,6
Udział upraw pastewnych (bez TUZ) w gruntach ornych [%]	0,1	25,2	1,9	25,7	3,6	2,8	16,1	5,5	0,1	1,8
Udział trwałych użytków zielonych (TUZ) w uprawach pastewnych [%]	12,0	0,8	0,5	15,4	0,0	4,1	1,8	0,1	0,44	0,42
Pogłowie zwierząt [LU]	0,44	0,11	0,66	0,36	0,33	0,43	0,42	0,46	0,44	0,76
krów mlecznych	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
pozostalego bydła	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
owiec i kóz	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
trzoda chlewniej	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
drobiu	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
Obsada zwierząt na 1 ha UR [LU]	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63
Obsada zwierząt trawozemnych na 1 ha powierzchni paszowej [LU]	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,63

* według FADN zalicza się do nich rośliny strączkowe na nasiona, ziemniaki, buraki cukrowe, ziola, rośliny oleiste i włókniste, chmiel, tytoń, inne przemysłowe.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

(38,2%) w uprawach pastewnych odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim, pozostałą część upraw pastewnych stanowiły tu uprawy na gruntach ornych, zajmując aż 67,3% ich obszaru. Te uprawy były w tym województwie wiodącą gałęzią produkcji roślinnej, która stanowiła bazę paszową dla własnych zwierząt. Uprawa roślin pastewnych na gruntach ornych była też dość charakterystyczna dla województwa podkarpackiego, w którym na ten cel przeznaczono niemal połowę gruntów ornych (48%). W gospodarstwach ekologicznych pozostałych województw grunty orne były w większości wykorzystane pod uprawę zbóż – od 50 do 66% w województwach dolnośląskim, małopolskim, świętokrzyskim, mazowieckim i lubelskim i prawie 45% w podlaskim.

Chów zwierząt, różnorodnych gatunkowo i o zróżnicowanej obsadzie, był prowadzony w gospodarstwach wszystkich województw. Wielkość pogłowia zawierała się w przedziale od 3 do 16 LU na gospodarstwo. Dominowały gatunki żywione sposobem wypasowym. Z tabeli 1. wynika, że w województwach małopolskim i podkarpackim stanowiły one łącznie około 95% pogłowia zwierząt, a w świętokrzyskim, dolnośląskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim od około 77 do 90%. Obsada zwierząt na 1 ha powierzchni paszowej wynosiła od 0,41 do 0,91 LU⁴, a ogólna obsada zwierząt na 1 ha UR wahała się od 0,33 do 0,66 LU, oprócz województwa lubelskiego.

Warto zauważyć, że stan pogłowia zwierząt w badanych gospodarstwach odpowiada średnim wynikom obsady zwierząt w kraju. Według GUS, w Polsce w 2013 roku na 100 ha UR w gospodarstwach indywidualnych przypadło średnio 45,3 sztuk dużych (SD)⁵, a obsada bydła wynosiła średnio 41,9 sztuk na 100 ha UR [Rocznik ... 2014]. Zatem na 1 ha UR przypadło średnio około 0,4 SD zwierząt. Według Józefa Tyburskiego stan pogłowia w rolnictwie ekologicznym powinien być na poziomie 0,5-0,6 SD [Tyburski, Żakowska-Biomas 2007].

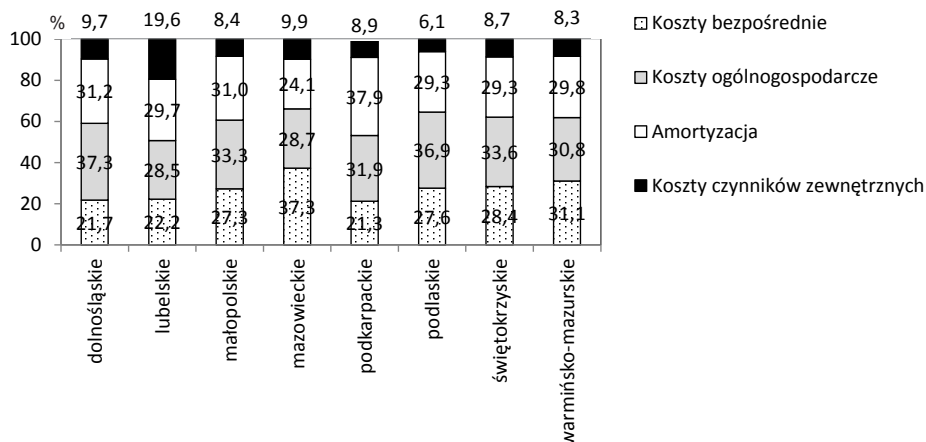
RACHUNEK KOSZTÓW W GOSPODARSTWACH EKOLOGICZNYCH

Sposób zagospodarowania użytków rolnych i stan pogłowia zwierząt określają kierunki produkcji. O wielkości i jakości produkcji decydują w dużym stopniu poniesione nakłady środków do produkcji, zwłaszcza tych plonotwórczych, ujętych wartościowo w postaci kosztów bezpośrednich. W badanych gospodarstwach były one niskie i znalazło to wyraz w niskich efektach produkcji. Niski był również ich udział w strukturze kosztów ogółem – w sześciu województwach stanowiły poniżej 30% wartości kosztów ogółem (rys. 1.). Z kolei koszty ogólnogospodarcze to więcej niż 30% kosztów ogółem. Najniższy odsetek kosztów bezpośrednich (21,7%) i zarazem najwyższy kosztów ogólnogospodarczych (37,3%) wystąpił w gospodarstwach województwa dolnośląskiego.

Z badań Polskiego FADN wynika, że taki rozkład struktury kosztów (niski udział kosztów bezpośrednich, a wysoki ogólnogospodarczych) jest charakterystyczny dla gospodarstw słabych ekonomicznie, nie tylko ekologicznych. Ponadto w takich gospodarstwach występuje na ogół zbyt duże wyposażenie w środki trwałe w stosunku do potrzeb [Bocian, Małanowska 2015]. Dotyczy to prawdopodobnie także badanych gospodarstw ekologicz-

⁴ LU – według metodyki FADN, liczbę zwierząt w gospodarstwie określa się całkowitą liczbą sztuk przeliczeniowych, wyrażoną w jednostkach przeliczeniowych zwierząt. Jedna jednostka przeliczeniowa LU jest równoważna 1 krowie mlecznej albo 1 bykowi w wieku 2 lub więcej lat. Pozostałe zwierzęta stanowią odpowiednio część takiej jednostki przeliczeniowej, np. matka owcza = 0,1 LU, tucznik = 0,3 LU.

⁵ Jednostka zbliżona do LU.

Rysunek 1. Struktura kosztów produkcji ogółem w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 2. Koszty produkcji w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Koszty	Wielkości w województwie [zł/ha UR]							
	dolno-śląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie
Bezpośrednie	369	700	849	1173	414	558	921	648
Ogólnogospodarcze	634	899	1037	904	621	747	1092	642
Amortyzacji	530	937	967	758	739	593	951	622
Wynagrodzeń	40	508	82	155	56	92	155	44
Czynszów dzierżawnych	85	59	129	63	60	25	26	104
Odsetek	41	50	50	93	58	8	100	26
Ogółem	1699	3153	3114	3146	1948	2023	3245	2086

Źródło: jak w tab. 1.

nych, o czym może świadczyć wysoki udział kosztu amortyzacji w strukturze kosztów ogółem w większości województw. Z wyjątkiem gospodarstw województwa lubelskiego udział kosztów obcych czynników produkcji nie przekroczył 10%.

Z danych z tabeli 2. wynika, że koszty bezpośrednie poniesione na 1 ha UR były najwyższe (1173 zł) w województwie mazowieckim, a najniższe w dolnośląskim (369 zł) – zatem różnice były około trzykrotne. Mniejsze, bo około dwukrotne, były różnice między poszczególnymi województwami pod względem intensywności produkcji mierzonej kosztami ogółem na 1 ha UR. Najwyższe były w województwach świętokrzyskim, lubelskim, mazowieckim i małopolskim – około 3200-3100 zł/ha. W gospodarstwach z województw podkarpackiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego koszty ogółem na 1 ha wyniosły około 2000 zł, a z dolnośląskiego tylko 1699 zł (tab. 2.). Ta niska intensywność produkcji

w tym ostatnim województwie wskazuje, że skoncentrowano się tam na chowie ekstenywnym bydła opasowego. Poziom produkcji był proporcjonalny do poniesionych kosztów, czyli niski i zarazem najniższy na 1 ha spośród wszystkich województw (tab. 4.).

Tak dużych różnic jak w przypadku kosztów bezpośrednich nie było wśród kosztów ogólnogospodarczych, które wahały się od 621 do 1092 zł/ha. Spośród pozostałych składników kosztów ogółem wyróżniały się wysokie koszty wynagrodzeń poniesione w województwie lubelskim (508 zł/ha) w związku z pracochłonną uprawą warzyw; w pozostałych województwach było to od 40 do 155 zł/ha. We wszystkich województwach niewielkie było obciążenie gospodarstw z tytułu dzierżawy ziemi (od 25 do 129 zł/ha) i wykorzystania obcego kapitału (od 8 do 100 zł), co szczegółowo obrazuje tabela 2.

WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

Średni poziom produkcji w badanych gospodarstwach zamykał się w przedziale od 49 tys. zł (województwo świętokrzyskie) do 84 tys. zł (województwo lubelskie), co przedstawiono w tabeli 3. W trzech województwach przewagę miała produkcja roślinna nad zwierzęcą w produkcji ogółem, z czego w gospodarstwach województwa lubelskiego jej udział wynosił 89,6% w produkcji ogółem, a w mazowieckim i świętokrzyskim odpowiednio 59,4 i 56,2%. O tym wyniku zadecydowała uprawa warzyw, owoców i zbóż, ale wyjątkowo w gospodarstwach województwa lubelskiego prawie 55% wartości produkcji ogółem pochodziło tylko z uprawy warzyw i owoców. Warzywa były również ważnym produktem w ekonomice mniejszych obszarowo gospodarstw województwa świętokrzyskiego, bo choć ich uprawa zajmowała niespełna 5% UR (tab. 1.), to wartość produkcji stanowiła około 1/5 wartości produkcji ogółem, podobnie jak zboża, zajmujące ponad 30% obszaru UR. Wskazuje to na duże znaczenie warzyw w wyniku ekonomicznym tych gospodarstw. W gospodarstwach województwa mazowieckiego udział produkcji warzyw i owoców był zbliżony do udziału produkcji zbóż. Ponadto w tych gospodarstwach był stosunkowo wysoki udział produkcji jaj w produkcji ogółem (17,1%).

Udział produkcji zwierzęcej, przeważającej w produkcji ogółem w pięciu pozostałych województwach, wynosił od prawie 54 do 71%. W gospodarstwach województw dolnośląskiego i podlaskiego głównym składnikiem produkcji ogółem był żywiec wołowy (39,6 i 24,3%), a w województwie warmińsko-mazurskim produkcja mleka krowiego i jego przetworów (50,2%), pomimo przewagi liczebnej opasów w stadzie. Zaważyła na tym zapewne wydajność krów mlecznych (4377 kg w przeliczeniu na krowę), najwyższa wśród badanych gospodarstw (tab. 4.). W rezultacie w tym województwie z produkcji mleka krowiego uzyskano trzykrotnie wyższą wartość produkcji niż z produkcji bydła rzeźnego, a produkcja zwierzęca miała największy udział w produkcji ogółem (71,3%) spośród wszystkich województw. Udział produkcji mleka był też wyższy od pozostałych produktów zwierzęcych w gospodarstwach południowych województw Polski: małopolskiego i podkarpackiego (47,6 i 35,5%). Z danych tabeli 3. wynika, że chów żywca wołowego był mało opłacalny w gospodarstwach województwa dolnośląskiego. Wartość produkcji ogółem, produkcji roślinnej i zwierzęcej była na porównywalnym poziomie jak w województwie małopolskim, w którym posiadano o połowę mniej UR, ale dwukrotnie wyższą obsadę zwierząt na 1 ha powierzchni paszowej.

Tabela 3. Poziom produkcji w gospodarstwach ekologicznych w 2013 roku

Zmienne	Wielkości w województwie									
	dolnośląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warminsko-mazurskie	zachodniopomorskie	śląskie
	wartość [zł]									
Produkcji ogółem	58 031	83 536	56 223	80 973	54 033	53 419	49 366	64 646		
Produkcji roślinnej	14 953	74 861	15 345	48 077	18 537	23 802	27 753	17 381		
Produkcji zwierzęcej	38 390	6 883	37 557	30 550	32 794	28 737	19 717	46 078		
Produkcji pozostałej	4 688	1 792	3 321	2 346	2 702	880	1 896	1 187		
udział wybranych składników produkcji w strukturze produkcji ogółem [%]:										
Produkcji roślinnej	25,8	89,6	27,3	59,4	34,3	44,6	56,2	26,9		
zboż	13,9	24,8	11,1	23,8	12,4	17,3	19,0	15,3		
w tym: warzyw i truskawek	1,0	41,0	1,8	7,1	0,0	1,1	20,7	0,1		
owoców	0,1	13,6	8,2	12,4	11,1	5,6	4,3	0,0		
Produkcji zwierzęcej	66,2	8,2	66,8	37,7	60,7	53,8	39,9	71,3		
mleka krowiego i jego przetworów	9,1	1,1	47,6	6,9	35,5	12,0	17,1	50,2		
w tym: żywca wołowego	39,6	2,9	15,1	5,0	21,2	24,3	8,6	18,1		
jaj	8,6	0,1	0,3	17,1	0,0	6,8	0,9	0,0		

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 4. Produktivność czynników produkcji i efektywność kosztów w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Wielkości w województwie									
	dolno- śląskie	lubelskie	mało- polskie	mazo- wieckie	podkar- packie	podlaskie	świętok- rzyskie	warminsko- mazurskie		
Produkcja ogółem [zł/ha UR]	1675	3150	3656	3803	1890	2084	3144	1894		
Produkcja roślinna [zł/ha UR]	447	2944	1004	2296	710	935	1801	516		
Produkcja zbóż [zł/ha uprawy]	1144	1492	1950	1849	1288	1336	1693	1689		
Produkcja warzyw [zł/ha uprawy]	x	12489	x	14213	x	x	14456	x		
Produkcja owoców [zł/ha uprawy]	x	9765	6215	5861	5509	3410	1396	x		
Produkcja zwierzęca [zł/LU]	2497	2385	3720	3977	3520	2619	3009	2910		
Płon pszenicy [dt/ha]	21,5	27,6	27,4	32,8	25,1	21,5	32,6	33,2		
Wydajność mleczna krów [kg/krowę]	2974	2308	3808	3303	3533	3129	3250	4377		
Efektywność kosztów – wartość produkcji [zł/100 zł kosztów ogółem]	99	100	117	121	97	103	97	91		

Źródło: jak w tab. 1.

Niewykluczone, że o przewadze gospodarstw województwa małopolskiego decydowały odpowiednie rasy bydła, jednak nie ma na ten temat informacji wśród danych gromadzonych przez FADN. Na tle wszystkich województw gospodarstwa województwa podlaskiego wyróżniły się zbliżonymi udziałami wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, a produkcja ogółem z gospodarstwa była jedną z najniższych (53 419 zł), co potwierdzają dane zestawione w tabeli 3. W tych gospodarstwach przeważały uprawy pastewne i chów bydła opasowego i podobnie jak w województwie dolnośląskim przychody z tej produkcji nie były wysokie. Niskie w przypadku tego województwa były też przychody z produkcji zbóż; podobnie jak w województwie dolnośląskim na najniższym poziomie plonowała pszenica (21,5 dt/ha) (tab. 4.).

Efekty produkcyjne gospodarstw lepiej obrazują odpowiednie wskaźniki. Produktivność ziemi wyrażona wartością produkcji ogółem na 1 ha UR wahała się od 1675 zł (województwo dolnośląskie) do 3803 zł (województwo mazowieckie). Zatem różnica w produktywności, podobnie jak w intensywności produkcji, była około dwukrotna, a jej wzrost następował proporcjonalnie do wzrostu kosztów. Najniższą produktywnością ziemi ogółem wykazały się gospodarstwa województwa dolnośląskiego, jednocześnie wydajność produkcji zwierzęcej (2497 zł/LU) była w nich najniższa, jeśli pominąć wartość tego wskaźnika w województwie lubelskim, gdzie chów zwierząt był marginalny (tab. 4.).

Wśród gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą najwyższą produktywność na 1 LU uzyskały te z województwa małopolskiego (3977 zł). Gospodarstwa województwa

mazowieckiego wyróżniły się na tle pozostałych województw produkcją jaj ekologicznych.

Duża rozbieżność zaistniała w produktywności owoców – wynosiła od 1396 do 9765 zł na 1 ha upraw sadowniczych. Złożyło się na to zapewne wiele czynników – plony, ceny, warunki agrotechniczne, wiek plantacji. Produktywność zbóż zawierała się w przedziale 1144-1950 zł/ha. Najniższa była w województwach dolnośląskim, podkarpackim i podlaskim, w których były także najniższe plony pszenicy (21-25 dt/ha). Z uprawy warzyw na 1 ha osiągnięto produkcję o wartości ponad 12 tys. zł w województwie lubelskim i ponad 14 tys. zł w gospodarstwach województw mazowieckiego i świętokrzyskiego, ale powierzchnia uprawy warzyw była w nich od cztero- do siedmiokrotnie mniejsza.

Raczej na mało korzystne efekty gospodarowania wskazuje efektywność kosztów, liczona jako wartość uzyskanej produkcji ogółem na 100 zł poniesionych kosztów ogółem. W gospodarstwach z czterech województw produkcja była nieopłacalna – koszty ogółem były wyższe od uzyskanej produkcji ogółem. Największe straty produkcyjne wystąpiły w gospodarstwach województwa warmińsko-mazurskiego, w których połowa wartości produkcji pochodziła od krów mlecznych – w efekcie poniesienia 100 zł kosztów ogółem uzyskano tylko 91 zł wartości produkcji ogółem. Gospodarstwa województw podkarpackiego i świętokrzyskiego, z większym udziałem produkcji mlecznej niż żywa wołowego, też nie pokryły kosztów działalności (tab. 4.). Przyczyną mogły być zbyt małe partie towaru nieinteresujące potencjalnych odbiorców przemysłowych i konieczność zbywania mleka po cenie surowca z produkcji konwencjonalnej. Liczba utrzymywanych krów (około 2-6 sztuk) była zbyt mała, aby produkcja była efektywna. Poniesione koszty dały wyższą efektywność w gospodarstwach województwa dolnośląskiego nastawionych na chów bydła opasowego, w którym poziom produkcji w zasadzie te koszty zrekompensował. W tej sytuacji chów opasów był bardziej opłacalny niż produkcja mleka. Tłumaczy to rosnącą od lat tendencję do wzrostu pogłowia bydła opasowego w Polsce w odróżnieniu do pogłowia krów mlecznych⁶.

Z badań wynika, że w 2013 roku spośród badanych gospodarstw działalność operacyjna była opłacalna tylko w gospodarstwach trzech województw. Przewaga wartości produkcji nad poniesionymi kosztami wystąpiła w województwach małopolskim, mazowieckim i podlaskim i wynosiła odpowiednio 8332, 14 005 i 1570 zł. Należy zaakcentować, że były to podmioty realizujące produkcję wyłącznie w systemie ekologicznym (tab. 5.). Dość zaskakujący był brak nadwyżki z działalności produkcyjnej w gospodarstwach województwa lubelskiego, gdzie nastawiono się na uprawę warzyw – wartość produkcji pokryła tylko koszty. Jednak należy pamiętać, że prezentowane dane są średnimi arytmetycznymi i nie są podstawą do interpretowania sytuacji ogółu gospodarstw, a wśród badanych gospodarstw znajdują się jednostki o dość wysokiej efektywności i perspektywie rozwoju, ale także o produkcji nieopłacalnej.

Uśrednione dane zawarte w tabeli 5. pokazują, że dopłaty do działalności operacyjnej, składające się w około 1/3 z dopłat rolnośrodowiskowych, zapewniały przetrwanie gospodarstwom do następnego roku. Polityka rolna zakłada, że dopłaty mają uzupełniać dochód z gospodarstwa, tymczasem coraz częściej rolnicy potrzebują ich do zrekompensowania części kosztów. Taka sytuacja dotyczyła gospodarstw województw dolnośląskiego, lubelskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Dopłaty finansowały od 4 do 21% wartości kosztów produkcji ogółem.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) obejmujący dopłaty kształtował

⁶ Bydło opasowe liczyło 16,7 tys. sztuk w roku 2010, a w roku 2013 prawie 20 tys. sztuk (przyrost o około 19%). W tym czasie pogłowia krów mlecznych zmalało o około 20%, przy czym w roku 2010 roku liczyło niespełna 24 tys. sztuk (niepublikowane dane IJHAR-S).

Tabela 5. Nadwyżki ekonomiczne i dopłaty w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Wielkości w województwie							
	dolnośląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie
Nadwyżka produkcji nad kosztami ogółem [zł]	-832	-39	8 332	14 005	-1 642	1 570	-1 578	-6 537
Dopłaty do działalności operacyjnej [zł], w tym:	63 221	51 192	32 754	40 159	55 701	46 162	32 580	58 810
– dopłaty rolnohodowliskowe	21 098	19 409	12 811	14 653	21 718	14 672	11 826	21 826
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) [zł]	59 507	46 930	40 848	54 545	55 766	44 260	29 543	48 474
Udział dopłat do działalności operacyjnej w DzRGR [%]	106,2	109,1	80,2	73,6	99,9	104,3	110,3	121,3
DzRGR [zł/ha UR własnych]	2 437	2 075	5 672	3 471	2 698	2 083	2 388	1 835
Dopłaty do działalności operacyjnej [zł/ha]	1 825	1 931	2 130	1 886	1 949	1 801	2 075	1 723
DzRGR [zł/FWU*]	38 617	29 942	26 348	37 209	35 011	29 752	17 919	31 182
DzRGR [zł/100 zł aktywów]	7,8	8,1	8,3	8,9	7,8	5,8	6,2	5,2

* FWU – nakłady pracy własnej w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego. Od 2011 roku, 1 FWU = 2120 godzin pracy
Przebieg roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej w 2013 roku – 29 798 zł

Źródło: jak w tab. 1.

się na poziomie 29-59 tys. zł. Najwyższymi dochodami charakteryzowały się gospodarstwa z województw dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego, z przewagą upraw pastewnych, o najbardziej ekstensywnej produkcji, najniższych kosztach i nakładach pracy na ha UR, ale najwyższych kwotach pozyskanych dopłat, będących funkcją obszaru poszczególnych upraw. W przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną w rodzinie rolniczej (FWU) dochód w województwie dolnośląskim wynosił średnio 38 617 zł. W województwie mazowieckim, o najwyższej wydajności produkcji, ponaddwukrotnie wyższej niż w dolnośląskim, na FWU przypadało 37 209 zł. Dochód na FWU gospodarstw województwa świętokrzyskiego (17 919 zł) dzielił największy dystans w stosunku do średniego wynagrodzenia netto w kraju (29 798 zł). Nieco poniżej granicy dochodu parytetowego osiągnięto dochód tylko w gospodarstwach województwa małopolskiego. Należy pamiętać, że dochód w pojęciu FADN to zapłata za wykorzystywanie własnych środków produkcji i zarządzanie gospodarstwem, a nie tylko za pracę, jak to ma miejsce w przypadku wynagrodzenia pracownika w gospodarce narodowej.

Większość badanych gospodarstw nie ma szans rozwoju przy poziomie uzyskanych wyników finansowych, a ich trwanie silnie zależy od dopłat. Należy mieć przy tym na uwadze, że są to gospodarstwa prowadzone całkowicie ekologicznie, realizujące program produkcji ekologicznej w zgodzie z kryteriami wyznaczonymi przez system ekologiczny.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowano wyniki produkcyjno-ekonomiczne certyfikowanych gospodarstw ekologicznych, które wdrożyły system produkcji ekologicznej na obszarze całego gospodarstwa. Materiał źródłowy stanowiły dane gospodarstw prowadzących rachunkowość w systemie FADN w roku 2013. Były to podmioty o niskim potencjale ekonomicznym (około 16-25 tys. euro SO) i stosunkowo niedużym obszarze UR (około 15-35 ha), rozlokowane w ośmiu województwach. Produkcja była zorganizowana różnorodnie. Pozytywnym zjawiskiem było łączenie produkcji roślinnej i zwierzęcej, o zróżnicowanej strukturze upraw i pogłowia zwierząt. Organizację produkcji w badanych gospodarstwach cechowało dość holistyczne podejście, zgodne z zasadami systemu ekologicznego. Podmioty z przewagą produkcji zwierzęcej charakteryzowała znaczna ekstensywność produkcji, co wyrażało się nie tylko w niskich kosztach produkcji, ale też w niskiej produktywności czynników produkcji. Wzrost kosztów produkcji łączył się ze wzrostem produktywności i na ogół był wyższy w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną. Jednak w większości województw w gospodarstwach nie zrealizowano nadwyżki produkcji nad poniesionymi kosztami ogółem. Pomimo to dochód z gospodarstwa zawsze był dodatni wskutek wsparcia funduszami zewnętrznymi. Dopłaty stanowiły w dochodzie od 74 do 121%. Dochód przypadający na osobę pełnozatrudnioną w rodzinie rolniczej tylko w dwóch województwach (małopolskie i świętokrzyskie) był niższy od średniego wynagrodzenia netto w kraju. Prezentowane dane są średnimi arytmetycznymi dla zbiorów gospodarstw w województwach. Szczegółowy wgląd w dane pojedynczych gospodarstw ukazuje słabość ekonomiczną wielu z nich, ale są też jednostki prężne i samodzielne. Wiele z tych gospodarstw nie ma możliwości rozwoju, nawet przy obecnym poziomie wsparcia finansowego.

LITERATURA

- Bocian Monika, Malanowska Beata, 2015: *Wyniki standardowe 2013 uzyskane przez gospodarstwa rolne osób fizycznych uczestniczących w Polskim FADN. Część II. Analiza wyników standardowych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 40.
- Goraj Lech, Osuch Dariusz, Bocian Monika, Cholewa Izabela, Malanowska Beata, 2012a: *Plan wyboru próby gospodarstw rolnych Polskiego FADN dla roku obrachunkowego 2013*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9.
- Goraj Lech, Bocian Monika, Cholewa Izabela, Nachtman Grażyna, Tarasiuk Rafał, 2012b: *Współczynniki Standardowej Produkcji „2007” dla celów Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9, 37-39.
- Kwiatkowski Cezary Andrzej, Harasim Elżbieta, Maziarz Piotr, 2013: *Gospodarstwa ekologiczne w strategii zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, „Studia i raporty IUNG-PIB”, z. 32(6), s. 135-137.
- Nachtman Grażyna, 2010: *Ocena dochodów gospodarstw ekologicznych na tle gospodarstw konwencjonalnych w 2008 roku w świetle danych Polskiego FADN*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”, nr 3 (61), s. 32-34.
- Nachtman Grażyna, 2015: *Gospodarstwa łączące ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji na tle ekologicznych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3/2015, s. 129-145.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, www.minrol.gov.pl.
- Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w latach 2013-2014. 2015: IJHARS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa. 2014: GUS, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych, Dz.Urz. UE, L 189 z 20.07.2007, z późn. zm.
- Runowski Henryk, 2012: *Rolnictwo ekologiczne w Polsce – stan i perspektywa*, [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym [15]*, J.S. Zegar (red.), „Raport Programu Wieloletniego 2011-2014”, nr 50, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 42-43, 73.
- Tyburski Józef, Zakowska-Biemas Sylwia, 2007: *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 29.
- Wrzaszcz Wioletta, Zegar Józef Stanisław, 2014: *Gospodarstwa ekologiczne w latach 2005-2010*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2, s. 47.
- www.ijhar-s.gov.pl.

Grażyna Nachtman

PRODUCTION-ECONOMIC PERFORMANCE OF ORGANIC FARMS IN THE YEAR 2013

Summary

The paper discusses the organization, production and economic effects of organic farms, applying exclusively organic production methods. They were deployed mainly in the eastern part of Poland. The average utilized agricultural area was between 15 and 35 hectares and they represented various types of production. The increase in production volume was clearly dependent on the intensity of production level. In terms of production results, much worse outcomes were observed in farms focused on animal production. In most farms the production was unprofitable - the costs were higher than the output. Family farm income in all groups of holdings was positive only after adding the value of subsidies to operational activities was taken into account. However, most of these farms is not viable and unable to develop.

Adres do korespondencji:

mgr Grażyna Nachtman

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

Zakład Rachunkowości Rolnej

ul. Świętokrzyska 20; 00-002 Warszawa

tel. (22) 505 44 01

e-mail: grazyna.nachtman@fadn.pl